

Part 3

L'àrea de Binissalem ubicada al nord del camí reial d'Inca

Primer, farem un gran salt, de l'àrea adjacent a la carretera Palma-Inca d'avui fins a l'extrem nord de la parròquia/municipi del segle XIII. A la part nord també hi havia terres amb adscripció ambigua o canviant.

TOFLA

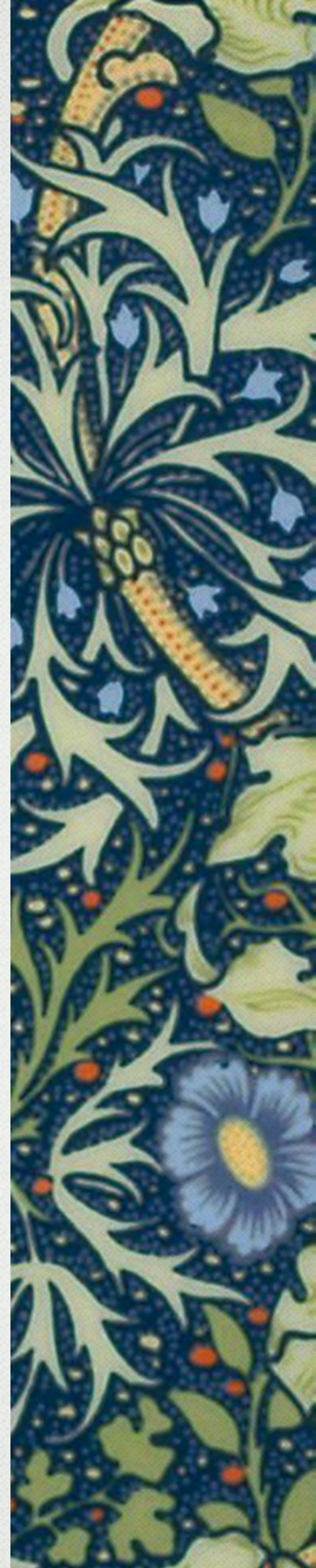
Des de fa segles ha pertangut a Alaró, però durant cent anys, almenys, hi ha referències que formava part de la parròquia de Rubines. Fou a la parròquia de Rubines quan, el 1248, *“Pere de Segarra estableix a Pere Albert i muller Guillemma una peça de terra amb olivars, situada a l'alqueria Tofla, parròquia de Rubines, alou del Bisbe de Mallorca [...]”* (RRV2, p. 7).

Pere de Segarra l'havia obtingut el 19 de novembre de l'any 1231 i és l'escriptura més primerenca de totes les que tenim de 'Binissalem' (RRV2, p. 7), a l'època quan encara no hi havia parròquies. El domini era de Guillem de Montgrí i la transacció era feta per Ramon de Vall.llebrera a qui devia agradar el lloc, perquè un any més tard adquiria la seva cavalleria just a l'altre angle de la muntanya.

Ja havia mort Pere de Segarra l'any 1254 i *“els masesors (sic) de Pere de Segarra [...] venen a Ramon, bisbe de Mallorca, dues parts del que tenia Segarra [...] a l'alqueria Tofla en el terme de Canarrossa, en la porció del sacristà de Girona [...]”*. El bisbe pagava 1.500 sous de reials de València (*Bisbe*, p. 103-4). Certament fou una possessió molt valuosa, plantada d'olivars, però no sabem si Pere de Segarra els plantà o foren anteriors. Curiosament el bisbe podia haver comprat el *domini util* d'una propietat de la qual ja tenia el *domini directe*. (Vegeu l'escriptura de Pere Albert de 1248 esmentada amunt.)

Hi ha menció d'un establiment a un terreny que sembla ser part del mateix o contigu, l'any 1255 quan el Bisbe *“dóna en establiment [...] una faixa de terra amb oliveres que confronta [...] amb el camí públic que va al Estorell i muntanyes, [...]”* *“en la parròquia de Olerono”* (*Bisbe*, p. 105).

El bisbat mantenia una residència a Tofla, on diferents ocupants de la seu passaven llargues estances, per exemple, l'estiu de la pesta negra de 1348, *“apud locum nostra de Tofla”* (Collationem, *FRB I*, núm. 30, p. 15). L'any 1361 els seus documents esmentaven *“in alcharia de Tofla parrochie de Alarono”* (Collationem, núm. 454, p. 111), malgrat que estava parlant de l'any 1348. Hi ha una altra referència, a *“Jaume Negre de Tofla, parròquia de Rubines”* com a deutor el 1392 (RRV2, p. 31). La família Negre, que figurava des dels primers temps de Binissalem, vivia a l'àrea de Tofla on encara hi ha la possessió de Can Negret, que pertany ara a Alaró.

La família Villalonga tenia propietats a Tofla i igualment a Aiamans.

Mostraven alguns dels primers bisbes una parcialitat per aquesta àrea? No era tan sols el primer bisbe Ramon de Torrella qui comprà terra a Tofla per fer-hi una residència; l'any 1299 el bisbe Ponç de Jardí comprà l'alqueria d'Almadrà, més amunt al mateix torrent i també a la parròquia d'Alaró.

S'ESTORELL/ESTUREL

De 12 jovades, segons Quadrado i el *Memoriàl ò càpbréu*, (p 530 i 1004) és a l'extrem nord del terme, a la ribera del torrent oposat a Tofla. Per les seves característiques sembla lògic que formàs part d'una cavalleria, i el vescomte Gastó, segons Quadrado i el *Memoriàl ò càpbréu*, en tenia el domini.

La primera menció és de 17 d'octubre de 1242, "*Pere de Santacília i la seva esposa Saura venen [...] 5 morabetins censals que li feia per una jovada a l'alqueria de S'Estorell*" (Capó p. 105). Podia tractar-se d'un familiar del cavaller Arnau de Santacília, que residia a Costitx, prop d'altres terres de Gastó mateix, i que tenia propietats tant a Binissalem com a Alaró. Un cavaller de Robines també en tenia un part: el 1239, a una escriptura de donació de benefici a la seu, s'esmenta "*Una masamodín pel molí que té R. de Vall.llebrera en el Estorel*" (*Bisbe*, p.16).

Un segle i mig més tard, el catedràtic Llabrés, "*á 1395 Johan de Tagamanent donzell vivia en el predio*" (*Notícies*), i Capó confirmen que era de la seva propietat. Devia haver viscut a s'Estorell Vell. Tenim notícies dels Tagamanent a Binissalem al segle XIV. Ells tenien també propietats a Alaró, però gran part de la família ja residia a Ciutat en aquell segle. La família Tagamanent, com la Santacília, s'havia originat a la comarca de Girona, com molts colonitzadors de Binissalem.

S'Estorell s'estenia al sud-est, des de la vall d'Almadrà al llarg del torrent del mateix nom fins a Aiamans. El cap de la vall i les seves possessions com la ribera sud del torrent pertanyien a Alaró.

S'Estorell tenia una franja variable, amb fins a tres quilòmetres d'amplària, de terra raonablement plana amb muntanyes darrere. La més alta és de quasi 500 m i fou llavors el punt més alt de la vila de Binissalem. Mai no li mancava aigua; hi havia fonts a més del torrent.

Al cadastre fet l'any 1578, s'Estorell fou la possessió més valuosa de la part del municipi que avui és Lloseta. Tenia un valor de 25.000 lliures, mentre el total de les possessions de Lloseta i Aiamans més les rendes de la cavalleria dels Togores, es valoraren en tan sols 23.100 ll. La descripció diu "*amb els rafals dels Corps i de So'n Cocó i un molí i demés pertinences*" (Capó, vol 1, p. 328).

SON COCÓ

Persisteix avui com topònim a l'altre costat del torrent. Sembla que el nom deriva d'un lloc que es mantén sempre humit i no té res a veure amb 'el cocó' on es trobà la imatge de la Mare de Déu del Cocó, més baix en el curs del mateix torrent. No tenim informació d'ell en el segle XIII. Possiblement havia estat un cas similar d'inclusió, com a Corp, en una alqueria més gran.

CORP

El rafal '**CORPS**' esmentat amunt podia ser un exemple d'un assentament inclòs dins un altre, com descriu Àngel Poveda (1994, p. 285). Tenim notícies d'aquest rafal (sense la s final) "*1360, 28 agost. – Jaune de Campllong comissari reial arriba a un acord amb Bernat Salom de Robines que té el rafal de Corp, sobre la manera de fer les transaccions i alienacions. Per aquesta concessió ha pagat 15 lliures*" (RRV2 p. 19).

Parlen d'un planificació urbana de la zona. Recordem que el domini de s'Estorell era ja reial; per això el propietari havia d'arreglar assumptes amb un representant del sobirà. Tan sols podem intuir que Corp era a la part nord de l'alqueria s'Estorell, en existir el nom topogràfic encara avui.

Del rafal **CAROP**, que probablement no és el mateix, tan sols sabem que "*una peça de terra al rafal Carop*" "*pertany a la Seu de Mallorca*" per donació dels homes de Vic, un fet anotat en una escriptura binissalemera de 1240 (RRV1). Sembla improbable que fos a s'Estorell; els propietats dels homes de Vic eren a Rubines i Binissalem, però en el repartiment pogueren ocórrer coses improbables.

Mentre ni Quadrado ni Bover esmenten aquests dos rafals menors, a la relació, al *Memoriàl ò càpbréu*, entre els noms: Esturel i Alcudia, hi ha dues alqueries més que no podem ubicar amb seguretat. Una és ALQUERIA AD CAMP DE AUSELL, 3 jovatae i l'altra, "*ALQUERIA DE BERENGUER GALIFA, 2 jovatae*" (ambdues: Quadrado, 1850, p. 529, *Memoriàl ò càpbréu*, p. 1004). Hem parlat ja d'elles i de com podien haver estat al sud del municipi; però altrament, podien haver estat aquí com suggereix el *Memoriàl*. El nom Galifa, a més, té diferents associacions amb Alcudieta.

AYAMANS/AIAMANS

Descendint pel torrent trobam aquesta alqueria que tenia 15 jovades. Era baix domini senyorial, part de la cavalleria Togores des de l'any 1232. Està ubicada just al costat oposat a Tofla i Morneta. Ho esmenta Quadrado (p.531) escrit com 'Iaman', i no ho mencionava el *Memoriàl ò càpbréu* del qual són excloents "illís que sunt de militibus", 'els que pertanyien a militars'. El cavaller Togores no renuncià al domini directe damunt l'alqueria d'Aiamans, però no le retenia per al seu ús. El 1395 ho comprava Joan Durban de Bartomeu Pujol (Capó, p. 174). Diu Jaume Capó que "aquesta família Pujol, per espai de molts d'anys fou la propietària d'Aiamans". Mai no és desenvolupà urbanísticament, quedà com un nucli petit.

MORNETA/BORNETA

Era de la porció de l'ardiaca de Barcelona, Bernat de Villagrana/ Villagranata que l'havia cedit a Bernat de Torrella segons el catedràtic Llabrés, "en 1239 [...] enfeuda a Bn. de Torrella la caballeria de [...] Morneta (en Rubines)" (*Notícies*). No ho esmenta Quadrado ni lògicament Bover, però ell sí que té molt a dir de la família Torrella al seu *Nobiliario Mallorquin* (1850).

No hem vist cap document de l'època que en doni les seves mides ni la ubicació exacta, però Morneta probablement s'estenia des de Rubines de Pere de Centelles (una alqueria o alqueries amb situació poc definida) fins a prop del torrent d'Almadrà, on limitava amb la cavalleria d'Aiamans i Lloseta. Tan sols tenim la seva extensió al segle XIX (Jaime de Olesa y de Espanya, 1930, p. 106), quan era d'unes 400 quarterades l'any 1827. Devien ser 25 jovades, però aquesta podria tenir poc a veure amb l'extensió a l'any 1239.

A les escriptures hi ha de vegades anomenada Morneta com una cavalleria, però sembla més correcte interpretar-la com una part subsidiària de la cavalleria de Binibassi a Sóller. Amb el pas del temps, l'obligació de mantenir cavalls armats era més lligada a noms de persones que a terres, i no trobem el nom de Morneta a les llistes de mostres de cavalls armats. Tampoc no és citat per Maria Barceló Crespi, a *Mayurqa 19*, 1979-80, "Algunes anotacions sobre el sistema defensiu de Mallorca: els cavalls armats", p.104-108.

El 1315 el dret a exercir jurisdicció sobre Morneta passà a la família Torrella per acte del rei Sanç, junt amb el domini d'altres propietats que ells havien 'posseït' durant anys, però amb un grau menor de drets.

A Binissalem, a diferència de Lloseta i de moltes altres viles, no hi havia senyors que mantinguessin una presència preponderant, ni legal ni física, a la vila al llarg dels segles. La propietat i l'explotació de la terra de Binissalem han estat sempre molt dividides entre un bon nombre de persones diferents. El cas de Morneta i els cavallers i donzells Torrella, encara que mai fou la seva propietat principal, és una possible excepció.

S'ha d'apuntar que l'església primitiva fou construïda damunt un extrem d'aquesta alqueria o just al costat, a Rubines. Es pot pensar que fou de Morneta, per la ubicació del cementiri rural que toca terres que foren de Morneta als dos costats. A més la família Torrella mostrava un marcat comportament urbanitzador.

RUBINES/ ROBINES

D'una o dues alqueries, és notòria per la seva falta de claredat. Hi havia dues possessions al municipi que empraven aquest nom als documents dels inicis de Binissalem i sembla que eren contigües. Quadrado, com el *Memoriàl ò càpbréu*, anomenava "Rubines de 14 jovades" (p. 530 i p. 1005 respectivament) referint-se a una alqueria del porcioner Pere de Centelles, sagristà de Barcelona. Uns anys abans, però, hi havia notícies de la cavalleria de Rubines de Ramon de Vall.llebrera.

Proposem la possibilitat que hi havia una alqueria, d'unes 20 jovades (de mida similar a Lloseta) i, en una de les confusions del procés de repartiment, fou assignada a dues persones; una part a la porció del sagristà de Barcelona i l'altra al sagristà de Girona. És també possible que la confusió tan sols hagues tractàs del nom i que en veritat hi havia dues - o més - alqueries distintes.

La primera esmentada fou l'alqueria RUBINES, després NA BAUÇANA, documentada el 9 de novembre de 1232. Fou la donació del procurador de Guillem de Montgrí de la família Torrella i sagristà de Girona, porcioner de "l'alqueria Rubines de 6 jovades", a Ramon de Vall.llebrera, *milis* (RRV1). Formava una cavalleria juntament amb una alqueria més petita, Benifauel de Sencelles, amb l'obligació de mantenir mig cavall armat.

Fou després que Ramon de Vall.llebrera donàs pas a Pere Balsa o Bauçà (potser l'any 1249) que la seva cavalleria començà a perdre el nom de 'Rubines'? L'any 1272 Pere Balsa es descriu "hereu de Ramon de Vall.llebrera cavaller i muller Esmessenda", a l'escriptura de donació de la cavalleria (sense donar-li nom) al seu fill, Guillem (RRV1).

Fou al nord de Binissalem, una zona amb pendents marcats, però per la descripció de l'any 1272 sabem que fou llaurable "una alqueria íntegrament amb la vaixela vinària, un parell de bous i arades [...]" (RRV1).

Aquesta cavalleria fou molt valuosa i es vengué al capítol de canonges per 34.000 sous (1.700 ll.) l'any 1336 (RRV2, p. 10). En aquest document estava designat com na Bauçana. Va ser la designació femenina perquè havia estat la dona de Bauçà qui heretà o perquè una viuda i filla Bauçà ho vengueren?

A les cases de la possessió, ara dividida entre Can Macià i Can Pere Antoni (un nom més modern) es troba un escut de la família Bauçà.

"Sobre l'arc del portal forà observam l'escut de Bauçà, llinatge d'una de les famílies que va ésser propietària de la possessió. A l'escut apareix la data 1762" (fitxa R02, 2002).

Aquestes dues possessions d'avui semblen ésser descendents d'una, Son Gorra, i el territori de les dues suma avui 98 quarterades, molt prop de les 96 quarterades (16 x 6 jovades) de la primera alqueria Rubines/na Bauçana. També hi havia el pou d'en Bauçà/Bossar, ara cegat, uns 1.850 metres a baix, quasi al pla. Si ambdós llocs eren parts de l'alqueria, sembla que consistien en diferents peces de terra de diferents característiques.

MOLTARITX/MOLLARIGO i més tard SON GORRA, són noms que presumiblement es refereixen a la mateixa alqueria. Tan sols tenim notícies seves per part de Guillem Martí Coll que diu que era *“la posesión hoy dividida entre Ca'n Perantoni, Ca'n Macia, Ca Na Marca”*. Martí Coll diu que *“Limitaba con: Morneta, la Socorrada [a Alaró] Camino de Bellveura y Camino de Raiguer”* (1978, part I, p. 219). Ell no proporciona mesures ni dates. Era Moltarix un nom original de Rubines/Na Bauçana? Sembla que fou sota el domini de la Porció Temporal de l'Església de Mallorca. Son Gorra limitava amb Morneta segons el capbreu d'aquesta de 1827, citat més amunt.

Hem vist un nom similar, MOLI/ EL MOLÍ, al segle XIII, com d'una alqueria a prop, si no idèntica, a la suposada ubicació de Moltarix. Resulta ser un poc complicat. Podia ser aquesta alqueria el 'VAL MOEI' on Pere de Segarra rebia *“un celler i hort abans dita celler”* al novembre de l'any 1231 (Llorenç Pérez, *FRB I*, 1976, Corpus Documental, núm. 94, p. 104)? Apareix a la mateixa escriptura que la donació a Pere de Segarra, a Toffla, esmentada més amunt, i el domini fou de Guillem de Montgrí, sagristà de Girona.

Tres anys més tard, el 1234, Arnau Salet i muller Alicsenda canviaven *“la meitat de l'alqueria Moli”* per *“una porció o part que té a l'alqueria Benissalem”* (RRV1). Els feien una permuta a favor de Pere Sagarra, podia ser el mateix Segarra de Toffla. Llorenç Pérez publicà el text d'aquesta escriptura en llatí (*FRB III*, 1979, Corpus documental, p.270) on llegim que el domini fou del sagristà de Girona, i segueix una sorpresa: la part que renuncia Sagarra és descrita una vegada com *“in alqueria que dicitur Benissalem”* i una altra vegada, *“in alqueria que dicitur Benifavel”*.*

Llorenç Pérez, a més, titula el document: *“Arnaldus Salet** y esposa Alicsendis permutan con Pedro de Sagarra la mitad de la alqueria denominada Moli en el término de Canarossa por una porción de tierra de la alqueria Benissalem (?) [...]”* (1979, No. 533, p. 269).

Al final de la primera dècada, a l'any 1239, en un document bisbal, apareix Moli altre vegada per complicar l'assumpte un poc més. El bisbe escripturà *“l'alqueria dita el Moli a Canarossa, de 6 jovades, que tenen Pere de Segarra i Guillem Ferrer”*, en el més de febrer 1239 (*Bisbe*, p.16). El domini era de Guillem de Montgrí, i - un punt interessant - aquest donà un cens sobre l'alqueria com part del seu desè a l'Església de Mallorca, enlloc de cedir el domini.

(*) Benifauell, ubicada a Sencelles, formava part de la cavalleria de Ramon de Vall.llebrera, i.e. Rubines primer, però està a uns km de Binissalem. El 1234, encara no hi havia ni parròquia, ni altra designació o identificació possible més exacta que *“in termino de Canarossa”* i ambdues ho són.

(**) Seguint els noms d'algunes de les persones esmentades, al *Memoriàl ò capbreu*, entre els donacions a l'església mallorquina de la part de Pere de Centelles, trobam *“in alqueria Arnaldi Saler et Busans, 3 jovatae”* (p. 1005). És de veres intrigant la semblança de noms: Salet i Saler o Busans que és una ortografia alternativa per Bauçà, a més de la semblança de mides. Fou aquesta la porció o part de Benissalem permutat el 1234 per la meitat de Es Moli (3 jovades)? Quan vengueren la cavalleria, el 1336, havia la família Bauçà retingut la seva part de Moli? Una dificultat és que no sabem de cap part de l'alqueria de Benissalem baix el domini de Pere de Centelles.

L'alqueria RUBINES del SAGRISTÀ DE BARCELONA fou més extensa que l'altra, de 14 jovades segons les escriptures, i tenia un proporció bastant superior de terra plana.

Mentre el sagristà de Girona cedia la seva alqueria a un militar, Ramon de Vall.llebrera, com a cavalleria (mig cavall armat) l'any 1232, tenim pocs documents per demostrar què feu el sagristà de Barcelona amb la seva. Sabem d'una quarta part, *“amb cases, fous, vaques i arades”* que arribà com 'honor' a les mans de Bernat Clergue d'Olost. No en sabem la data, però sembla que Clergue havia mort el 1253 (RRV1). Una quarta part representa 3,5 jovades.

Pere de Centelles havia establert una altra porció igual. El primer emfiteuta que coneixem fou Guerau Ramon el 1236 (RRV2 p.7). A la seva escriptura (*“la quarta part íntegrament de l'alqueria Rubines”*) es recompta com una propietat bastant desitjable: *“amb cases, prats, pastures, herbes, aigües, llenyes, vinyes, arbres diversos, horts, casals* [...]”*.

L'any 1242, tota la porció donada el temps de la conquesta al sagristà de Barcelona era venuda al porcioner, la senyora de tot el districte, la viuda Garsendis, vescomtessa de Bearn. A l'escriptura de venda de Centelles a la comtessa l'any 1242, l'únic element anomenat és *“alcheriam de Rubinis que es in insulam Maioricam”*, que podia demostrar que dins la porció era considerada d'importància, o potser perquè fou la seu d'una parròquia (Maria Mercè Costa, 1990, p. 67).

Possiblement durant els quasi vint anys que fou seva, la vescomtessa no fomentà gran activitat d'emfiteutes o cessions. Tan sols tenim una nota suggestiva, de 1258, quan un matrimoni, *“Guillem Ferrer i muller Berenguera, habitants de la parròquia de Rubines prometen al seu fill Arnau Ferrer que les seves germanes signaran l'acte de donació d'una alqueria situada en el terme de Canarossa, tenguda en nom de la Comtessa de Beam”* (RRV1). Deu ser el mateix Guillem Ferrer que havia tingut una part de l'alqueria Moli el 1239?

L'any 1260 la comtessa donava tota la porció que havia comprat del sagristà Pere de Centelles al monestir de les dames de Jonqueres de Barcelona; un total de 77 jovades molt repartides, fins i tot a Menorca, però principalment a Canarossa, Sóller i a Ciutat. Les dames així adquiriren una cavalleria i l'obligació de mantenir un cavall armat.

No podem aclarir gran cosa quant a la ubicació de les diferents terres de les dames de Jonqueres, encara que sembla segur que l'abans dita alqueria de Rubines englobava l'àrea coneguda com ses Parellades, per damunt del centre urbà de Binissalem. Segurament no fou una unitat integral, més aviat uns camps intercalats entre altres.

La quarta part de l'alqueria que havia estat en nom de Bernat de Clergue el 1260, fou comprada el 1271 per la priora de l'orde de Jonqueres (Maria Mercè Costa, 1990, p. 63) que podia indicar que estava englobada dins una possessió més gran. Rubines o Binissalem fou la seu de la cúria de les dames respecte de la seva cavalleria durant uns segles.

Suggerim la possibilitat que dins el Rubines de Centelles hi hagues un petit nucli d'habitatges, no molt lluny del qual, l'any 1233 o 34 es construeix una església destinada a ser centre d'una parròquia, i li donaren el nom de l'alqueria, Rubines, on era situada o prop de l'assentament d'aquest nom. Per què no s'ubicà l'església a l'assentament mateix? No ho sabem.

(*) Vegeu capítol 3 per la possible definició de 'casa' i 'casal' al segle XIII. Podria fer referència aquesta descripció a l'assentament de Rubines?

Ens inclinem a pensar que hi havia més alqueries en aquesta àrea i hi ha el nom topogràfic PALMER, del domini dels homes de Vic (RRV 1), per exemple, que no podem ubicar amb seguretat i, més al sud-est, a es Mitjans hi ha molt de terreny sobre el qual no podem dir res concret.

LOZETA/ LLOSETA

És l'alqueria immutable. Quadrado ho anomenava com 'Lauzeta' a la pàgina 531 del seu llibre, i Bover al seu *Nobiliaria* donava molt de detall sobre la família Togores. Quasi sobra detall aquí perquè s'ha mantingut igual des de l'inici. Era de 20 jovades i fou el cabdal d'un petit imperi, del cavaller Arnau Togores, que havia abandonat la seva vida i privilegis als Pirineus per regnar com senyor indiscutible a la seva reserva de Lloseta. Com a font d'informació, tenim els quatre toms de la *Història de Lloseta* de Jaume Capó Villalonga, el primer dels quals conté un tractament comprensiu de tot el que passava i de totes les persones localitzables a l'època de que nosaltres tractem aquí. Remetem el lector als llibres del pare Capó, on trobarà una abundant informació.

ALCÚDIA (més tard ALCUDIETA)

Fou de 14 jovades segons el *Memoriàl ò càpbréu* (p. 1004) i Quadrado, que inclou: "*Alqueria de Alcúdia, nombre genérico de cerro*" (1850, p. 530). (Segons el diccionari Coromines (vol 1, p. 126) 'alkúdyá és una paraula àrab per 'pujol'.) Era ubicada entre Lloseta i Inca a la fita nord del terme. Tenim poques notícies seves del segle XIII, i el silenci podria indicar que fou urbanitzada més tard que les àrees adjacents. No sabem de cap establiment abans de 1300, encara que Capó esmenta noms de diversos propietaris (tom 1, p. 172).

Hi havia aquí una altra zona mal definida, a l'àrea limítrofa entre les dues viles de Binissalem i Inca? Encara que Alcudieta pertanyia a Canarrossa des de la conquesta, podrien haver ocorregut canvis en la seva configuració o s'urbanitzà tard senzillament perquè no hi havia pressió demogràfica abans? Durant els cent cinquanta anys després de la conquesta, Inca va créixer amb força vers Almadrava i Biniamar que foren adjacents a Alcudieta. És difícil de conciliar això amb la semblada manca de desenvolupament el segle XIII, excepte si consideram que Alcudieta no formaria part de la porció reial fins a principis del segle XIV.

Una vegada que Binissalem s'incorporà a la porció reial el 1310, era lògic que els enllaços augmentessin entre Alcudieta i Inca, des de sempre reial. Alcudieta era separada físicament de Binissalem, el municipi al qual pertanyia, i la distància entre el centre d'un i el centre de l'altre superava cinc quilometres. Sabem que de vegades hi havia tensions entre els veïns d'Alcudieta i les autoritats de Lloseta.

També alguns veïns d'Alcudieta s'ajuntaren a la protesta pel canvi de la parròquia de Robines a Binissalem l'any 1369.

Ocorregué a l'àrea d'Alcudieta la predictable segona onada de colonitzadors els primers anys del segle XIV, que no trobam en altres llocs del municipi? Fou ubicada aquí l'ALQUERIA DE BERENGUER GALIFA, ja esmentada? (Vegeu p. 266 d'aquest annex).

BENISALEM/ BENIÇALEM/ BINISSALEM

Destinada a ser una vila significativa, començava com dues alqueries que podem identificar amb raonable seguretat, una del mateix nom. Podia haver passat igual com en el cas de les alqueries Robines; és possible que les dues alqueries en fossin una sola originàriament? Per la segona, proposem l'ALQUERIA D'ALEXANDRI, de la qual no tenim més informació que el nom del propietari. Juntes podrien haver sumat unes 20 jovades.

Tan sols els fets posteriors havien despertat interès en els inicis de Binissalem, perquè no hi ha evidència que ningú es barallés per tenir aquest territori al principi. En diferents circumstàncies podem ser tan ignorants dels seus primers anys com és el cas de l'alqueria Alcudieta, per exemple.

De Benisalem, Quadrado tan sols constata la seva existència en un parèntesi: "*la alqueria de Rubines [...] (limitrofe de otra llamada Binisalem)*" (1850, p. 530); així demostrant una ignorància generalitzada que durava fins al segle XX, i que ha deixat pas a l'elaboració d'unes nocions poc convinents dels inicis de la vila. (D'aquestes en parlem en un altre annex, "Els historiadors tenien un problema".) Benisalem tampoc era esmentada al *Memoriàl ò càpbréu*, que suggereix que el domini havia d'ésser militar o eclesiàstic. De fet, tota o almenys 4 jovades, era "*a les cavalleries dels homes de Vic*" (RRV1) i passava a ser del domini de la Porció Temporal de l'església mallorquina.

Els 'homes de Vic' eren un participació municipal a la conquesta que sembla oblidada per molts historiadors. La major part de la seva porció devia haver estat a Canarrossa, però Quadrado tan sols mencionava els homes de Vic per parlar d'algunes cases seves a Ciutat. Encara que ignorem les jovades de l'alqueria de Benisalem, tenim prou dades que han perdurat i un bon nombre d'escriptures que donen indicacions interessants. La primera és de l'any 1233, del procurador dels homes de Vic, de dues jovades a favor de Ramon Gaiol (RRV1), una persona que serà mencionada més endavant.

El document que segueix no és el primer, sinó el que ens dóna més informació.

"1240, 11 febrer. - Ramon, bisbe de Mallorca estableix per millorar i conrar a Berenguer de Terrades mitja jovada de terra a l'alqueria anomenada Benissalem, terme de Canarrossa, a les cavalleries dels homes

de Vic, i pertany a la Seu de Mallorca per dotació de 5 jовades de dites cavalleries, ço és, una jовada al Palmer i 4 jовades a Benissalem i una peça de terra al rafal Carop. A cens d'una masamodina" (RRV1).

Si els homes de Vic havien donat més de 4 jовades a l'església, seguint l'imperatiu a pagar el 10%, el desè que afectava a cada porcioner, implica que ells havien rebut com a mínim unes 50 jовades. La segona meitat de la dècada del 1230 fou el moment en què un nombre considerable de porcioners feren la seva donació. La política de l'església era el desenvolupament ràpid de les seves terres per generar ingressos. Al capítol 44, "Configuració dels centres urbans", hem detallat alguns establiments clau per al desenvolupament de la vila de Binissalem (Vegeu també pàgines 40-42).

Els documents que tenim reforcen la idea d'un nucli urbà a l'alqueria de Benisalem que existia abans de la conquesta. Tant com hi havia cessions de terres, hi havia d' "albergs sarraïnescs" (RRV2, p.7) i una mesquita (RRV1).

És possible que els homes de Vic haguessin donat tot el seu percentatge de Benisalem a l'Església de Mallorca, i ho feren el 1239 o el 1240. Tanmateix, de l'any 1242 tenim una escriptura que diu:

"Bernat Pol estableix a Arnau Gilabert i al seu fill Gilberto dos albergs sarraïnescs, tengut en nom de Felip Mayol, situats a l'alqueria Benisalem, terme de Canarrossa, porció dels homes de Vic" (RRV2, p. 7). Continuen les referències als homes de Vic als anys 1240 a 1250.

Podem atribuir a l'alqueria Benisalem almenys unes 9 jовades. Hi segueixen les terres transferides els anys 1245, 1246 i 1247, segons dades proporcionades al RRV1. El bisbe establí "2 jовades" d'aquesta alqueria a Ramon Palau el quatre de febrer, 1245, després establí el desè de "3 jовades a Bastard d'Àreu" un any més tard. El mateix Berenguer de Terrades de l'escriptura de 1240, en el seu testament del 4 de març l'any 1247 "assigna 25 morabetins censals dels quals 8 els encarrega sobre 4 jовades que té in alou franc a l'alqueria de Benissalem" (RRV1). Durant aquesta dècada hi havia nombroses transferències de terrenys a l'alqueria de Benisalem, però és patent que algunes tracten del mateix tros venut una i altra vegada.

"D'ALEXANDRÍ"

És l'única descripció que tenim de l'altra alqueria (o tal vegada, una divisió del mateix Benisalem), i pensem que arribà a formar part de la vila. Es troba l' "alqueria de Alexandria" de 9 jовades al *Memoriàl ò càpbréu* (p. 1004) i igualment a la relació de Quadrado (p. 529). Suposam que limitava amb l'alqueria de Benisalem i la vila creixia sobre les dues.

No podem dubtar que pertanyia a la família Alexandrí, a la qual hem dedicat un capítol; el 37è. No sabem com adquiriren l'alqueria, però si acceptem que el *Memoriàl ò càpbréu* data de 1235-6, la família està involucrada a Mallorca poc després del moment de la conquesta. No hem vist documents d'establiments aquí al segle XIII, però el nom d'un emfiteuta seu, Ferrer Palau, està documentat l'any 1313.

Deduïm que la propietat arribà al futur centre urbà: per exemple, quan aquí es construï un forn de puja (públic) el mateix 1313, que probablement era a 'la plassa' o a prop. Tal vegada l'alqueria s'estenia vers Consell o al sud de la carretera d'avui.

Hi havia dos llocs a dins o limítrofs amb l'àrea de Benisalem que tenen clares característiques d'haver estat alqueries o, potser, rafals, ambdós amb característiques urbanes. No podem precisar la seva condició al segle XIII. Són:

EL LLOC DEL POU BO que era ràpidament incorporat al poble de Binissalem, però sempre ha conservat el seu nom. Un dels primers documents guardats a l'arxiu municipal tracta de "la plaça del Pou Bo de Benissalem" l'any 1340; indicació inequívoca que fou ja un nucli de població (document transcrit per Francesc Canals el 1988).

EL LLOC DE PEDAÇ que hem vist escrit també com Padas o Padal, on hi ha un nucli persistent i que queda separat fins avui. Als seus voltants hi ha vestigis d'un sistema d'explotació d'aigua, de suposat origen àrab, que probablement funcionava en conjunció amb l'alqueria sa Torre, directament damunt.

Així mateix hi havia una alqueria, ben documentada segons les normes de la conquesta, però sense ubicació. És BITAX, i la primera referència és d' "una part de l'alqueria Bitax en el terme de Canarrossa en les cavalleries dels homes de Vic" (Bisbe, p. 41) que fou donada en establiment a Ramon Gaiol, el gener de 1241. Ramon Gaiol és una persona ben coneguda com a testimoni en els actes del bisbe. Podia haver estat un funcionari de l'església que acumulava altres dues propietats a Binissalem els anys 1233 i 1245 (RRV 1).

No sembla que les possibilitats de l'evolució fonètica permetin una conversió del nom Bitax a Pedaç, però en altres aspectes, la possibilitat que fossin la mateixa és raonable. Potser que Bitax i Pedaç són altres exemples d'un assentament o alqueria englobada dins una altra?

"ES RASQUELL"

L'espai limítrofa amb el casc urbà de Binissalem i la carretera vers Inca era propietat del bisbe i del capítol de canonges, segons Martí Coll.

"El clero tuvo su parte en el reparto general. [...] El Reverend Capítol, las tierras comprendidas frente al cementerio viejo y el camino de Palma [...]" (1978, p. 220).

Aquest àrea, avui dia es diu es Rasquell i es Mitjans. No sabem fins a quin punt del sud s'estenia Robines i Mornera, però alguns dels emfiteutes de Robines (domini de les dames de Jonqueres des del 1260), com els Terrassa, Moià, i Julià, sembla que tingueren terres seves al Rasquell. Es Rasquell era adjacent a una àrea molt més gran, d'aproximadament 240 ha, coneguda com es Mitjans, que és limítrofa amb Lloseta a més d'amb la carretera d'Inca. Ha tingut fins fa molt poc un caràcter purament agrícola.

A *La Batalla de Binissalem*, diversos testimonis es refereixen al mige o mitge quan parlen d'un o altre propietari. (Vegeu p. 267 d'aquest mateix annex).

No ens creiem que una persona amb cognom Mitjans en donàs el nom. Probablement es refereix a un sistema de conrear 'a mitges'.* Podria ser igualment una paraula que descriu les característiques del terreny.**

Què podem descobrir d'aquesta gran àrea? No hi ha informació que haguem pogut associar amb el terreny a les relacions de Quadrado, Bover, ni el *Memoriàl ò càpbréu*. Hi ha rafals i alqueries o referències encara 'òrfenes' i un que possiblement es podria referir a una part d'aquest espai que és el "*Rafal junto a la alqueria de Guillermo Delfi*", a més de que l'alqueria mateixa (Quadrado, p.530) que al *Memoriàl ò càpbréu* és "*Guillelmo Delfini, 4 jovatae*" (p. 1004), del domini de Gastó de Bearn. No tenim, però, informació específica ni del rafal ni de l'alqueria. Guillem Delfi o Delfini, fou un cavaller i procurador, esmentat ja més amunt.

Per altra banda, segons J.J. Amengual, "[...] *está Es-Rasquell, al-carria [...] Beni-Rasjel de doce jovades, que el Rey dió á Berenguer de Ampurias*" (1858, p. 253), atribució que entona amb la seva proposta que una bona part de Binissalem pertanyia aleshores a Inca. Incloure tota aquesta àrea incrementa substancialment, fins a doblar, la proporció de Binissalem que no era pròpia els primers anys. És difícil creure l'atribució del Beni-Rasjel d'Amengual, encara que no podem proposar altre propietari. Variacions d'ortografia dificulten la identificació. Hi ha l'alqueria de *Benirascal de xii. jovades*, que, segons la transcripció del *Llibre del Repartiment*, de Ricard Soto, era una de "*les alqueries les quals lo Senyor Rey fia en lo terme de Inqua p[er] part sua*" (1984, p. 147).

Altra unitat era l'"*Alqueria Benirafohel xii jovades e es den Bg de Empuries*" (1984, p.50). Soto, però, anota el nom Benirasoel com una ortografia alternativa per aquesta segona alqueria, ortografia també emprada per Jaime Busquets (1947-52, p. 718). Ell també suggereix l'ortografia Benirohel i Beniraçkel. En tot cas, l'àrea dels Mitjans té quasi el doble de les 12 jovades proposades per les alqueries Binirascal o Benirafohel, tal com són esmentades per Soto.

(*) "Mitger [...] el qui conrea les terres d'altri repartint-se amb ell els fruits a mitges." Pompeu Fabra, *Diccionari General de la Llengua Catalana*, Barcelona, 1977.

(**) *El Diccionari Etimològic* de Joan Coromines diu: "Les aplicacions substantivades de mitjà són bastant varies" (Vol. 5, p.665). Així podia designar "una ampla extensió de terreny transitable, situada entre dues heretats o termes, que no era cultivada" (p. 666) o, "Segons el pastors de llana de Manacor un mitjà es una terra de garriga baixa" (p. 666). Ambdós sentits podien ser aptes en aquest context.

Llabrés i Rosselló confirmen una alqueria a Inca, Benirasohel, de dotze jovades donada a Berenguer d'Empúries "*del llinatge d'uns dels magnats conquistadors de Mallorca, el comte d'Empúries [...]*" (1998 p. 51). 'Rasquell' era un topònim comú i hi ha un lloc encara conegut com Pou des Rasquell a Inca entre la ciutat i el puig de Santa Magdalena.

SA TORRE

Just abans que el pendent desaparegui a l'oest del municipi, hi ha sa Torre. Al segle XIII previsiblement formà part de la cavalleria de BINIARRI, de 22 jovades, que "*Al 6 de gener, 1250 fou venut al venerable Berenguer de Tornamira*" (Jaime d'Olesa y de España, 1944-46, p.751) pel porcioner de la vescomtessa Garsendis, el *milis*, Pedro de Vilaragut. Quadrado donà el nom d'algunes alqueries ubicades a Alaró, però no Biniarri. (Suposa perquè el fou de militars.)

'Venerable' era un gentilici, i Berenguer de Tornamira fou un gran personatge: cortesà i confident reial a més d'un alt oficial del regne. L'establiment de la cavalleria de Biniarri el 1233 precedí les parròquies. Fou una cavalleria amb terres dispersades per Alaró, i Tornamira mateix podia haver adjuntat més terrenys, entre ells sa Torre, a la cavalleria. La família Tornamira mantingué el domini de sa Torre durant tot el període que tractem, però no sabem les seves mides ni els límits.

Un límit de l'any 1807 de la successora a Biniarri, la cavalleria del Reyguer, fou la possessió "*llamada la Torre*" (Jaime d'Olesa i de España, 1944-46, p. 751). Encara avui, algunes possessions de la zona estan ubicades una part a Alaró i l'altra a Binissalem. No lluny hi havia una part de les disperses terres de les dames de Jonqueres, originàriament porció de Pere de Centelles, sagristà de Barcelona.

L'edifici que donà el nom probablement devia haver estat una torre defensiva, situada a la fita del terme de Binissalem amb Alaró, on podria bloquejar el pas pel camí des Raiguer. Bé podia datar de l'època àrab, com part d'un cercle defensiu al castell d'Alaró. Fa temps que la torre està incorporada a les cases i al segle XIV, si no abans, sa Torre constituïa un nucli de població amb diversos habitatges.

És possible que la confusió sobre la seva designació arribàs, amb els Bastard/Bestard, no més tard del segle XIV. La família era bastant nombrosa amb diferents branques repartides ja pel municipi. Una branca era coneguda com Bastard de la Torre, possiblement per millor claredat*.

Antoni Bastard podia haver estat d'aquesta branca i ell emprava el malnom, de la Torre, abans de comprar la cavalleria de les dames de Jonqueres el 1421. Ell ho comprava del propietari o del batle senyorial, Joan de Padrina, ciutadà: "*la seva cavalleria, tenguda en feu d'un cavall armat per defensa del Regne, i consisteix en diversos censals sobre possessions, vinyes, sorts de terra i albergs*" (RRV2 p. 39).

Les terres de les dames en el municipi foren disperses. No creiem que Antoni Bastard compràs una possessió de nom la Torre. És més probable que el malnom derivàs del topònim de la mateixa torre física. A l'any 1435 diu "*la cavalleria de dit Pau [Bestard]*"

(*) Vegeu "l'alberc d'en Jacme Bastard de la Torra" per exemple, al judici número 12, p. 101, de 29 de novembre de l'any 1401 (Judicis 2).

anomenada de Jonqueres” (RRV2 p.42). La cavalleria figurava igualment com ‘de Jonqueres’ en un article de Maria Barceló que inclogué una “Relació de cavalls armats i dels senyors que estaven obligats a prestar-los”, de la qual ella diu “cal situar aquest document a principis del segle XVI” (1979-80, p. 104).

Ella cita un altre document que diu: “Jonqueres: Andreu Bertard [sic] per certa porció que tenen de les monjes de Jonqueres un cavall armat per defenció del present Regne” (p. 107).

A diferència de la majoria dels ‘senyors’ anomenats en aquest article, Andreu Bertard o Bestard no gaudeix de l’honorífic ‘Mossèn’, terme definit com “Contracció de ‘monseñor’, este tratamiento se dio en Mallorca a ciertos nobles” (Ubaldo de Casanova y Todolí, José Francisco López Bonet, 1986, p. 81).

Naturalment, però, el noms s’associaven popularment; era la cavalleria dels Bestards que vivien allà; la cavalleria, doncs, era ‘de la Torre’, mentre en realitat la família posseïa tan sols una fracció o fraccions de l’àrea coneguda vulgarment com sa Torre. És previsible que el fet que hi hagués dues cavalleries associades amb la Torre hagués donat pas a confusió, encara que originalment no fou identificada amb cap d’elles.*

Les notícies que tenim de sa Torre al segle XIV tenen a veure amb drets de l’aigua, i tenen les característiques d’una llarga lluita sobre un subministrament que no abundava.

1341 “Berenguer de Tornamira estableix a Ramon Massanes dues quarterades de terra i vinya situat en la seva alqueria la Torre, parròquia de Robines, a cens de 40 sous. Li dona empuia a l’aigua del pou” (RRV2, p.11).

el 1353, “en l’alqueria de la Torre de Berenguer Tornamira donzell, hi ha un pou on els terratinents tenen empuia d’abeurar el bestiar” (RRV2, p. 17).

1362 “En el terme de l’alqueria de la Torre de Berenguer Tornamira hi ha un pou anomenat d’en Puig, on els terratinents tenen empuia de treure aigua i per tant han de contribuir en les despeses d’escurar-lo” (RRV2, p. 20).

1364 “Pere Gilabert i Pere Bastard exposen que fa 25 anys Berenguer Tornamira s’ha volgut ocupar d’una bassa rebelta i volen justícia” (RRV2, p. 21).

L’esposa del ja esmentat Jacme Bastard de la Torre parla de la bassa “[...] la dita hora ve venir corrent d’avers la bassa de la Torre lo dit Johan Tartre [...]”, en el seu testimoni (datat entre 1400 i 1404) al Judici 18, p. 129, *Judicis 2* de Francesc Canals.

Igualment, els desacords a la Torre podien haver començat durant els anys en què la propietat estava confiscada com totes les altres terres de Berenguer Tornamira per la seva complicitat en la resistència al rei Pere IV, que començà el 1343. Tanmateix, els Tornamira recuperaren les seves propietats, en part o totes, uns anys més tard. Una relació de les propietats confiscades o de les tornades, podria ajudar a aclarir l’assumpte de la possessió o possessions de sa Torre. Podrien existir documents rellevants a l’arxiu del procurador reial, que tractà la confiscació i recuperació dels béns de la família de Berenguer Tornamira?

(*) Beniarrí, de la família Tornamira des del segle XIII, i la cavalleria de les dames de Jonqueres, des del segle XV.

FONTS CITADES

- _RRV 2
- _Bisbe
- _Joan Rosselló Lliteras, “Registra Collationum Ecclesie Maioricensis (s.XIV)”, *FRB I*, 1977
- _J.M. Quadrado, *Historia de la Conquista de Mallorca*, 1850
- _Memorial ò càpbréu de çò que fou del nòbble Gastó de Beàrn, é es à Sóller, Cànarossa, é el terme de la ciutad y illa de Mallòrcha, (1235 o 36?)
- _Jaume Capó Villalonga, *Història de Lloseta*, vol. 1, 1985
- _Gabriel Llabrés Quintana, *Notícies*
- _Àngel Poveda Sánchez, “Assaig de construcció d’un model aplicable als assentaments de Mayúrqa” *Afers 18*, 1994
- _RRV1
- _J.M. Bover, *Nobiliarió Mallorquin*, 1850
- _Jaime de Olesa i de España, “Caballerías de Mallorca”, *BSAL 23*, 1930
- _Maria Barceló Crespí, “Algunes anotacions sobre el sistema defensiu de Mallorca: els cavalls armats”, *Mayurqa 19*, 1979-80
- _ARCA, *Catàleg d’elements d’interès artístic, històric, ambiental, patrimonial, arquitectònic de la zona rústica de Binissalem*, Ajuntament de Binissalem, 2002
- _Guillem Martí Coll, *Binissalem, su historia i su entorno, Part 1*, 1978
- _Lorenzo Pérez Martínez, “Corpus Documental”, *FRB I i III*, 1977, 1979
- _Maria-Mercè Costa, *XIII Congrés d’història de la Corona d’Aragó... Comunicacions I*, 1990
- _Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Vol 5, edició de 1991
- _Gabriel Llopart Moragues, *La Batalla de Binissalem*, (1434), 1988
- _Pompeu Fabra, *Diccionari General de la Llengua Catalana*, 1977
- _Ricard Soto, *Còdex català del llibre del Repartiment de Mallorca*, 1984
- _Jaime Busquets, “El Còdice Latinoaràbig del Repartiment de Mallorca”, *BSAL 30*, 1947-52
- _Pere-Joan Llabrés i Ramon Rosselló Vaquer, *Inca en la història, (1229 – 1349)*, 1998
- _Jaime de Olesa i de España, “Caballerías de Mallorca; Caballería del Reyguer”, *BSAL 29*, 1944-46
- _Francesc Canals, *Judicis 2*
- _Maria Barceló Crespí, “Relació de cavalls armats i dels senyors que estaven obligats a prestar-los, Algunes anotacions sobre el sistema defensiu de Mallorca: els cavalls armats”, *Mayurqa 19*, 1979-80
- _Ubaldo de Casanova y Todolí, José Francisco López Bonet, *Diccionario de términos históricos del reino de Mallorca (s. XIII – XVIII)*, 1986

FIGURES CREANT BINISALEM. ANNEX.

Les figures de l’annex “Les alqueries i rafals i la seva transformació en mans dels cristians” són obra de William Morris (1834-1896), dissenyador que “va crear un “revival” cultural en l’Anglaterra victoriana que es basava en les arts i els oficis de l’època medieval com a paradigma de la primacia del ésser humà sobre la màquina i alhora d’un treball fet atenent a les més altes cotes d’expressió artística” (Viquipèdia).

Vinyetes: 3kb gif @ <http://www.retrokat.com/medieval/vide.htm>

Creant la vila de Binissalem

Un mosaic de cent-cinquanta anys del Regne de Mallorca,
des del 1231

Pel que fa a les imatges, fotografies i il·lustracions: Atès que algunes fotografies, imatges i il·lustracions contingudes en aquesta obra han estat realitzades per tercers, la reutilització i difusió d'aquestes no està coberta per la llicència Creative Commons ni per cap altra llicència, per la qual cosa la seva utilització serà responsabilitat de la persona que en faci ús. En cas que un tercer trobàs que en aquesta obra s'ha fet un ús no autoritzat de les seves imatges, fotografies o il·lustracions pregam que es posi en contacte amb info@creantbinissalem.com per a la seva retirada o correcció.